

Adorjáni Anna
AZ AZ EGY ÉJSZAKA

Titokzatos keletté fogalmazott álmatlan bécsi éjszaka. Erről szól Mathias Énard könyve, az *Iránytű*.¹ Ami jelen van – az a múlt, az emlék. Az itt és most belezörög a múltba, ahogy elhalad a ház előtt egy villamos képében. Franz Ritter gondolatfutamába belekapirgál a szomszéd kutyája. Amit az agy felépít, az tapintható, annak van szaga. Regényhősök és szerzők, múzsák és kurtizánok, régi korok orientalistái és kollégák, az, aki soha nem létezett, az, aki él és aki meghalt, mind egylényegűek Franz Ritter agyában. Minden gondolat a következőnek az ugródeszkája végtelen ismétlésben, megállíthatatlanul. Egy kivételes elme zakatol az éjszakában, és nem hagyja nyugodni a testet. De hát ki ez a Franz Ritter, és miért nem tud aludni?

A főhős beteg és reménytelenül szerelmes. A teste egy titokzatos betegség, a lelke egy titokzatos szerelem foglya. Franz Ritter Bécsben lakik, a Porzellangassén, orientalista és muzikológus, utazó és tudós, akárcsak a szerelme, egy vörös hajú francia zsidó lány, Sarah. Azon az álmatlan éjszakán Sarah éppen Sarawakban van. Franz és Sarah néha e-maileket küldözgetnek egymásnak. Tulajdonképpen inkább Franz az, aki ír, vagy zenét küld, titokzatos összefüggéseket tár fel látszólag össze nem függő dolgok között, jelentőséggel ruház fel jelentéktelen dolgokat. Azaz inkább minden, amit Sarah megérint, jelentőségteljessé válik. Franz Ritter róla és neki gondolkodik, vele álmodik, érte virraszt, és az is lehet, hogy miatta beteg. Neki akar imponálni, gondolatban tanulmányokat ír, és elképzeli, mit gondol majd róluk Sarah. Alkalmatlan helyzetekben vágyik rá, és szégyenkezik. Elmulasztja megcsókolni, és bánkódik. Útra kell miatta, és érte téved el a sivatagban. Nem Damaszkusz és Aleppó, Teherán és Palmyra a kaland, nem a Kelet, hanem Sarah. Ahogy a Sarah-tól ajándékba kapott iránytű mindig kelet felé mutat, Franz minden gondolatfolyama Sarah-ba torkollik.

Franz Ritter éjszakája egy kudarc története. Az elalvás kudarcáé és a szerelem kudarcáé. Ha Franz feltárná az érzéseit Sarah előtt,

1 Budapest, 2018, Magvető Kiadó. Fordította: Tótfalusi Ágnes.

tisztázná a kapcsolatukat, Énard könyve egyetlen oldalba beleférne. Franz azonban tizenhét éve egyre várakozik. Újra és újra körbejárja az egyetlen kérdést, amelynek tétje van. Ebben a zajos hallgatásban költöket és műzsáikat, regényhősök történeteit kérdezi a szerelem titkáról, arról, hogy bele kell-e halni a szerelembe. Hogy születhet-e más, mint művészet egy olyan szerelmi vallomásból, amely nem éri el a hatását. Orientalisták örületében keresi a rendszert, és belemártja az ujját mások lelkének hasadásába. Néha elbóbiskol, és álmában utat enged a váagnak. Írókat és zeneszerzőket vizsgál, akik sosem jártak Keleten, de rajongtak érte, és azt kérdezi tőlük, hogyan fognak a Keletről beszélni, ha el is jutnak oda. Hogyan beszélne Franz Ritter Sarah-ról, ha tisztázta volna vele a kapcsolatukat? „Ó, bárcsak jó lennék másra is, mint hogy az ágyban üldögélve régi történeteken rágódjam”, gondolja.

Aki az *Ezeregyéjszaka*... történetén nevelkedett, tudja, hogy régi történetekkel ki lehet játszani a halált. Franz Ritter világos elméje kidúcolja az életet a rémisztő éjszakában. Sarah és Franz kollégáit, akikkel a Keletet járják, egytől egyig beszívja valami sötét erő, amely szétfeszíti a szakterminusok és módszerek teremtette rendet. Ahogy obszcén műtárgyakat tudományosságnak álcázva állítanak közszemlére azokban a bécsi múzeumokban, amelyeket Sarah kezdeményezésére együtt végiglátogatnak, úgy vizsgálja Franz és Sarah a tudományos szakterminusok távolságából a saját és mások lelkének repedéseit: „Sarah az ellenőrzése alatt akart tartani mindent, aminek hatása lehet rá; előre védekezik az ütések ellen, amelyeket esetleg bevinnének neki.” Mindent, ami idegen, felkavaró, zavaros, megmérnek, rendszerbe foglalnak, és kielemeznek. Nekik a világ egy földabrosz, amelynek Európa a közepe. A tudomány szabad szemmel beláthatóvá teszi a végtelenséget.

De hát akkor mi ez a sok betegség, örület, kábulat, morális leépülés? Miért fog ki ezeken a nyugati finanszírozással, elméleti meg módszer-tani tudással felvértezett kivételes elméjű embereken a Kelet? Az orientalisták fél évszázad óta vitatkoznak arról, vajon megérthető-e a Kelet nyugati, azaz a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező elméletek és módszerek segítségével. Az elméletek ugyanis – amelyek az egyetemesség igényével lépnek fel – egy nagyon konkrét társadalmi és politikai helyzet szüleményei. A *teória* szó állítólag a görögöknél arra utalt, amikor egy polisz lakója részt vett és szemlélődött egy másik

polisz vallásos ünnepségén. Így aztán – állítja James Clifford – a teória és az utazás rokonok abban, hogy mindkettő együttjár az elszakadás, a távolság és az összehasonlítás élményével. Franz és Sarah kollégái valahogy (hála a nyugati finanszírozású kutatási intézményeknek) ottragadnak a másik polisz Dionüszosz-ünnepségén az apollóni tudásukkal. Először össze, aztán meg megzavarodnak. Túl ismerős lesz az idegen, és túl idegen az, ahová haza kellene menni.

Franz és Sarah ép ésszel tér haza Keletről. Franz a bécsi egyetemi állásába és a szobájába zárkózik, de gondolataiban elkíséri a Kelet. Sarah tovább járja a Keletet, gondolataiban azonban ott fészkel a Nyugat: buddhista mestere visszaküldi a világba. Nem itt van a helye, mondja, és hogy ez nem büntetés. Mibe torkollik ez a „szótenger”, és valóban „csak a halálban válik valósággá a szerelem”? Megkegyelmez-e a halál-e Franznak, és beteljesül-e a szerelme Sarah iránt? Erre a kérdésre a választ a szerző elszórt utalásokban rejtette el, amelyeket az olvasónak kell összecipegetnie és egy boldogan vagy szomorúan végződő történetté összeraknia.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy akkor olvassuk-e el az *Iránytűt*, vagy sem. A kritikusok többnyire gratulálnak a szerzőnek a regényben felhalmozott tudásanyagért. A Goncourt-díj zsűrije pedig a regényt Kelet és Nyugat találkozásának magával ragadó látomásaként méltatta. Noha kétségtelenül minden mindennel összefügg (ahogyan azt a könyv szereplői is gyakran hangoztatják), számomra kérdéses, hogy valóban szükséges-e ennyi mindent belesűríteni egyetlen regénybe. Aki szellemileg fáradt, ne ezt a regényt olvassa, akinek a teste kimerült, tornáztathatja rajta a szellemét. Aki nemrég járt Keleten, és nosztalgiazni szeretne, vagy épp készül odautazni, az mindenképp olvassa az *Iránytűt*. Aki könnyen beleéli magát bölcséleti eszmefuttatásokba, élvezni fogja a könyvet. Orientalisták csak akkor, ha még nincs elégük a szakirodalomból. Aki kalandos történetekre vágyik, az csalódní fog. Szellemi kalandoroknak ajánlott. Bölcsészeknek csak akkor, ha nem beleélni akarják magukat a regénybe, hanem vitázni szeretnének róla. Akinek szerelmi bánata van, csak akkor olvassa, ha el akar merülni a bánatban. Aki szerelemes, az hagyja a könyvet, vagy olvassa fel a szerelmének. Aki azonosulni szeret a főhőssel, arra nehéz napok várnak. Aki azt hiszi, hogy művelt, az rájön, hogy nem. Az álmatlanok hazatalálhatnak benne.